

Abdollah Adīm, Parvīn Golīzāde, Alī Fīrūzī¹
S perzijskog prevela Mubina Moker

Psihološka analiza ličnosti Šemsa Tabrizija i njegova odnosa s Mevlanom²

UDK 159.923

Sažetak

Šems i Mevlana su znamenite kulturno-historijske ličnosti Irana, ali uprkos tome, priroda njihova odnosa još je uvijek nedovoljno istražena. Upravo stoga, iz tog razloga ovaj rad predstavlja psihološko istraživanje etapa formiranja Šemsove ličnosti, razloge uspostave odnosa s Mevlanom, Mevlaninu psihičku transformaciju, razloge Šemsovih iznenadnih i ponavljanih nestanaka i motive njegova ubistva. Analiza će pokazati da je Šems "iznjedrio" samoga sebe, a da je Mevlana bio poželjan "medij" za zadovoljavanje njegovih intrapsihičkih sklonosti i konflikata. I premda je Mevlana imao udjela u kreiranju ovoga odnosa, on se našao pod snažnim utjecajem koji je doveo do njegovog novog psihosocijalnog sazrijevanja.

Ključne riječi: Šems Tabrizi, Mevlana, ličnost, Horney, Jung, Eric Berne.

¹ Katedra za jezik i književnost i kliničku psihologiju Univerziteta "Shahid Chamran Ahvaz".

² Naučnoistraživački časopis *Gouhar-e gūyā*, vol. 9, br. 2, str. 51-70, jesen-zima, 2015.

Uvod

Odnos između Šemsa Tabrizija i Mevlane je nešto nesvakidašnje, gotovo nezabilježeno na stranicama ljudske povijesti. I premda se ovom temom bavio velik broj istraživača, zato što su zanemarivali psihološke aspekte ovoga odnosa, niko od onih koji su pisali o Šemsu i Mevlani nije uspio proniknuti u suštinu teme. Iz razloga što je čovjek jedno zamršeno stvorenje, bez pomoći različitih aspekata psihologije dimenzije njegove egzistencije ostaju nepoznate. Na tragu toga, ovo istraživanje analizira odnos Šemsa i Mevlane u kontekstu stajališta tri istaknuta psihologa: Karen Horney³, Carla Gustava Junga⁴ i Erica Bernea⁵. Iz razloga što i Horney i Berne analiziraju ličnost iz samo jednog ugla i samo jedan od njezinih segmenata, stoga su Šemsova ličnost i motivi njegova bavljenja Mevlanom analizirani na osnovu teorije ličnosti Karen Horney, dok su Mevlanin život (posebno njegove četrdesete godine) i pitanje da li je on utjecao na Šemsovu ličnost ili je pak bio pod njegovim utjecajem analizirani na osnovu Jungove i Berneove teorije.

Teorijske postavke istraživanja

Horney je saglasna s Freudovim stavom da nekoliko prvih godina u životu djeteta ima primarnu ulogu u formiranju njegove odrasle ličnosti, ali se njihova stajališta razlikuju u načinu na koji se formira sama ličnost. Horney vjeruje da je razvoj ličnosti uglavnom povezan s društvenim faktorima, prije nego s biološkim. Također, korijen i izvorište konflikta u djetetu podstiču osobe iz njegova okruženja, i to tako da ponižavanjem i omalovažavanjem, zastrašivanjem, nasiljem, strogoćom, nevođenjem računa o djetetovim prirodnim potrebama i njegovim posebnim sklonostima poljuljaju njegovo povjerenje u samoga sebe (Schultz, 2008: 176). Posljedica ovakvog djelovanja je anksioznost. U osobi se javlja osjećaj tjeskobe koji ima važnu ulogu u svim njenim odnosima s drugima,

kako u sadašnjosti tako i u budućnosti (Horney, 1937: 189). Dijete postepeno i indirektno shvata da se na neki način treba uklopiti s grubim, neprijatnim i uznemiravajućim osobama iz svoga okruženja, a za to ima tri opcije:

1. Dijete svoje emocije, sklonosti i uvjerenja kanališe tako da oni odgovaraju sklonostima, emocijama i uvjerenjima drugih. Dakle, dijete slijedi očekivanja i zahtjeve drugih i pokorava im se pa, s obzirom na metodu kojom postiže kompromis, u njemu se javljaju posebne osobine i moralne karakteristike; općenito, izranja posebna ličnost koja se naziva "samozadovoljnom" ili "pokornom" ličnošću.
2. Dijete razvija sklonosti i stanja grubosti i drskosti kako mu se neko ne bi usprotivio. Kad se radi o ovoj metodi, ovaj tip ličnosti naziva se "agresivnom" ili "ekspanzivnom" ličnošću (Horney, 1972: 30).
3. Dijete, koliko god je to moguće, nastoji smanjiti komunikaciju s drugima kako bi bilo manje povređivano. Primjenjujući ovu metodu, dijete se preobražava u izoliranu osobu, sa svim osobinama koje takav tip osobe podrazumijeva. Izoliranje od drugih je odbrambeni mehanizam kojem osoba pribjegava da bi se suprotstavila anksioznosti. Naravno, pod izoliranošću se podrazumijeva psihička izoliranost, a ne vanjska, što znači da osoba nastoji da djeluje potpuno nezavisno od drugih i da se ni na koga ne oslanja u zadovoljenju unutrašnjih i vanjskih potreba (Ibidem, 1972: 31).

Horney smatra da je konflikt glavna proturječnost između trostrukog procesa razvoja ličnosti. Ona vjeruje da sve osobe, kako one zdrave tako i one neurotične, osjećaju tegobu usljed konflikta koji postoji između ovih neusklađenih procesa. Ni Šems Tabrizi nije bio izuzetak od ovog pravila, a s obzirom na iskustva proživljena u djetinjstvu, nedvojbeno je i sam iskusio značenje

³ Američka psihoanalitičarka njemačkog porijekla (1885–1952), vodeća ličnost u neofrojdojskoj psihoanalizi. Radila u Psihoanalitičkom institutu u Berlinu (1920–1932), zatim u psihoanalitičkim institutima u Chicagu i New Yorku, gdje je predavala na Novoj školi za društvena istraživanja.

Osnovala je i vodila Američki psihoanalitički institut. ⁴ Švicarski psiholog i psihijatar (1875–1961), utemeljitelj analitičke psihologije.

⁵ Kanadski psihijatar (1910–1970), utemeljitelj transakcijske analize.

konflikta. Da pojasnimo, trostruka Šemsova ličnost vuče korijene iz djetinjstva, i zapravo iskustva iz djetinjstva su jezgro koje će odrediti koja od tri dimenzije ličnosti će do kraja života neke osobe preuzeti lidersku ulogu i izvršnu moć i imati emotivno-psihički utjecaj na nju. Šemsov unutarnji konflikt mu, sa jedne strane, daje snagu i pokreće ga, a sa druge ga rastače, i na kraju, usmjerava ga da se socijalizira.

Na osnovu stajališta Karen Horney, ličnost se izgrađuje na temelju tri pola. Kad se radi o neurotičnim osobama (osobe s emocionalnom nestabilnošću), u njihovoj ličnosti dominira jedna od ove tri dimenzije, a ostale dvije su potisnute, dok kod zdravih osoba (kakav je Šems) ova tri pola se ispoljavaju sukladno zahtjevima vremena i situacije i usmjeravaju ličnost osobe. Naravno, Horney vjeruje da je čovjek sposoban svjesno oblikovati ili mijenjati svoju ličnost (Ibidem, 1942: 55).

Šemsov život

Šemsuddin Muhammed ibn Ali ibn Melikdad vodi porijeklo iz Tabriza, gdje su živjeli njegovi preci. Od samog djetinjstva pa preko mladenačkog doba Šems je bio sklon čednosti i neporočnosti. On nikad nije imao sklonost ka kockanju, bacanju strelica niti bilo kakvoj vrsti zabranjenog djela. S obzirom na ovakvu prirodu, već u mladosti se okrenuo derviškom stilu života, i premda je prihvatio da bude učenik i murid šejha Ebu Bekra Sellebafa⁶ Tabrizija, i dalje je bio nemirnoga tragalačkog duha i uvijek je tražio nešto uzvišenije. Stoga mu nije bilo dovoljno duhovno ozračje jednoga šejha, nego je bio u traganju za potpunim duhovnim vodičem. Kažu da su ga upravo zbog ovoga, ili možda zbog "putovanja" Svijetom značenja, nazvali "Ptica Šems". On je toliko vjerovao u svoj stupanj da je i u svome slušatelju koji mu je psuovao vidio nešto pozitivno. Šems je bio tuđinac, rijetko viđena i neponovljiva osoba, konglomerat proturječnosti i potpuno različit od drugih. Tragao je za "kamenom strpljenja" da mu preda škrinjicu svojih tajni, da mu bude ogledalo u kojem će motriti samoga sebe. Prije nego se

Šems pojavio u Konji i svojim zracima obasjao Mevlanu, on je obišao mnoge gradove u kojima je služio velikane, a ponekad je držao i mekteb. Ali nikad nije uzimao naknadu za svoj rad. U Konju je Šems prispio 642. h.g., kad je već napunio šezdeset godina života. Nakon što je obišao grad i sve dobro razgledao, sreo je Mevlanu, koji je tad imao oko četrdeset godina, i u njemu izazvao preokret. Sve ono čemu se moglo poučiti, on je poučio Mevlanu. Kako je skončao, ni danas se sa sigurnošću ne zna, ali su svi saglasni da je iščezao 645. h.g. (Forūzānfar, 1954: 50-78).

Analiza Šemsove ličnosti prema tipovima ličnosti Karen Horney

Jedna od dimenzija Šemsove ličnosti jest pokornost. On slijedi i pokorava se drugima i svoje ponašanje usklađuje prema željama drugih, tako da onaj drugi ne bi imao razloga da ga povrijedi. Koliko god on volio da dominira nad drugima, unutrašnji glas (religijsko-gnostička naučavanja i iskustva) sprečava ga u tome. On je ljubazna, osjećajna osoba mehkoga srca, koja se susteže da povrijedi čak i zločinca: "Neko učini neko zlodjelo i dovedu ga meni da ga muče preda mnom. Moje srce to ne bi moglo podnijeti. Kad bih to mogao podnijeti, bilo bi dobro" (Shams Tabrizī, 1990: 2/30).

Snažna i stvarna potreba za ljubavlju i oslanjanjem na drugoga koja je zapravo potreba za "biti voljenim", "biti potrebnim", "biti podržanim", neke su od osobina Šemsove ličnosti. Sve ove potrebe Šems je iskazivao u svakom svome stanju i u odnosu sa svakim, a posebno s nekom posebnom osobom kakva je prijatelj ili neko s kim dijeli tajnu (Mevlana) kojega uzima pod svoju zaštitu i usmjerava ga.

"Uprkos tome što Šems nije volio samopromoviranje ni svjetoštovanje, ipak ponekad, da bi izbjegao prijezir ljudi ili, možda, da bi ga oni prihvatili, bio je primoran da se prikazuje kao neko ko živi luksuzno i bogato" (Nāser al-Dīn Sāheb al-Zamānī, 1972: 51). Šemsovo pretvaranje da je bogat zapravo pokazuje da se radi o tipu pokorne ili samozadovoljne ličnosti. On svoju vrijednost vidi u tome da ga ljudi primjećuju i da imaju empatiju prema njemu, a svaki znak

⁶ Šejh se bavio pletenjem korpi i sepeta (*sallebāf*).

nepažnje za njega predstavlja velik udarac koji u njemu budi osjećaj bezvrijednosti i beznačajnosti. Šems, zapravo, sublimira svoje neprijateljstvo prema drugima, a koje je posljedica prijezira ljudi prema njemu. Ovaj odbrambeni mehanizam jedan je od mehanizama sazrijevanja koji je bio od koristi i Šemsu i zahvaljujući kojemu se on počeo kretati u pravcu socijalizacije.

Druga dimenzija Šemsove ličnosti jest ekspanzivnost. On svoju poziciju drži tako čvrsto da drugi nemaju hrabrosti da ga uznemiravaju. Ovaj tip ličnosti u njemu proizvodi snažnu želju za dominacijom i superiornošću. On želi da dominira nad svim i da utječe na sve, ali odbrambeni mehanizam sublimacije (pod utjecajem religijsko-gnostičkih naučavanja) amortizira i regulira njegovu agresivnost prema drugima. Šems nam stavlja do znanja da čovjek ima ovaj potencijal da, oslanjajući se na religijsko znanje i vjerska uvjerenja, negativno okruženje transformira u ozračje pogodno za moralni skok i promjenu. "Zlatari kažu: 'Jadničje! Idi da ti ne bi psovali!'" (Shams Tabrizi, 1990: 1/305). Isto tako, na temelju Helmholtzovog zakona očuvanja energije, energija ne nastaje po sebi niti nestaje po sebi, nego se samo transformira iz jednog oblika u drugi (Fedāyī, 1952: 98). Ova regulirana i sublimirana energija u Šemsu, koja je upravo osjećaj srdžbe i neprijateljstva proisteklog iz omalovažavanja njega, pod utjecajem njegovih religijsko-gnostičkih naučavanja transformirala se u konstruktivan mehanizam i poželjnu društvenost na način da nije prihvatao ni mučenje jednog zločinca, a kamoli da je iskazivao srdžbu ili kakvu negativnu reakciju prema običnome puku ili ga uznemiravao. Od djetinjstva i najranije mladosti njegova je priroda težila čistoti i neporočnosti, a posebno su ga privlačili vazovi: "Nikad se nisam kockao, ne zbog zabrane, nego što se moja priroda tome protivila; nisam pružio ruku ni prema čemu lošem. Gdje god je bio vaz, išao sam tamo" (Shams Tabrizi, 1990: 1/196).

Treća dimenzija Šemsove ličnosti jest njegova potreba za izoliranošću. On nastoji, koliko god je to moguće, da se drži podalje od drugih, da bude što manje u kontaktu s drugima kako bi bio manje uznemiravan: "Malo-pomalo, otuđi

se od svjetine! Bog nema nikakva razgovora sa svjetinom! Vjerovjesnici su se veoma malo mijesali sa svijetom! Oni su se vezali za Boga premda su, izvanjski gledano, svijet okupljali oko sebe!" (Ibidem, 1990: 1/ 231).

Sljedeća specifičnost Šemsove ličnosti jest njegovo nastojanje da se u emocionalnom smislu distancira od drugih. Uistinu Šems želi distancu. On ne želi da se prepusti, pokori ni oslanja, niti se u njemu javlja stanje agresivnosti i bijesa, nego su sva njegova nastojanja usmjerena na to da se udalji sa poprišta, da bude distanciran od osoba iz okruženja i ostane sam da ne bi povrijedio ni sebe ni druge.

"Kad je [Šemsuddin] shvatio da su ga 'razotkrili' i da se pročulo za njegov stupanj *velajeta*, tog istog dana je nestao" (Aflākī, 1961: 694). Ako razloge Šemsove izolacije i njegovih iznenadnih nestanaka pronalazimo u egzistiranju licemjernoga društva na koje se Šems nije mogao navići, nameće se pitanje: zar u takvome društvu nisu živjeli i Mevlana i drugi gnosticici? Zašto se nikome od njih nisu događali iznenadni nestanci? Dakle, razloge ovakvih postupaka treba tražiti na drugome mjestu, u Šemsovoj izoliranoj ličnosti. Šems osjeća da između njega i drugih ne postoji interakcija niti zajedničke sklonosti i da ga drugi ne razumiju. Na tragu toga, nema nikakva razloga za druženje s njima. Šems u životu uvijek nastoji da bude dovoljan sebi, da sam traga za rješenjima i da nema potrebu ni za kim; on se oslanja samo i jedino na sposobnosti koje je odnjegovao u samome sebi. Šems ima potrebu za životom u osami i samoći, jer moguće je da njegovom osjećaju arogancije, koji je poput jasnog i punog ogleдалa, bude nanesen udarac. Ova dešavanja su zapravo uvertira u "mali nestanak".

"Prenosi se da je Šems boravio u Damasku oko godinu. Za jelo bi kupovao zdjelu čorbe bez ikakve masnoće i to bi mu trajalo dvije sedmice. Tako je proveo godinu, sve dok kuhar nije saznao za Šemsovo sustezanje i odricanje pa mu poslao zdjelu punu tiritu i čorbe... Hazreti Šemsu je postalo jasno da se saznalo za njegovo stanje. Smjesta je odložio zdjelu i, pod izgovorom da ide oprati ruke, izašao napolje (...) napustio grad" (Sapahsālār, 1946: 123).

Kolektivno nesvjesno i arhetipovi po Jungu

Najdublja i najnedosezljivija razina psihe (kolektivno nesvjesno) predstavlja najkontroverzniji aspekt Jungovog diskursa. Prema Jungu, temelji prošlosti i čovjekovih početaka predstavljaju glavni temelj psihe ličnosti i usmjeravaju njezino sadašnje ponašanje i utječu na njega. Kolektivno nesvjesno je kontrolirano skladište prvotnih i iskustava predaka. Prema tome, Jung smatra da postoji jasna veza između sadašnje ličnosti osobe i prošlosti, to jest da su prve godine djetetove ličnosti povezane s poviješću svih vrsta. Arhetip je jedna pretpriprava koja, prije nego se ukaže njezin sadržaj u očekivanju jednog realnog iskustva, ostaje pohranjena u životu osobe (Jung, 1953: 188).

Najvažniji Jungov arhetip je sepstvo. Ono predstavlja jedinstvo, integriranost, nedjeljivost ličnosti ili barem pokušaj u pravcu cjelovitosti kao konačnog cilja života. Arhetip sepstva iziskuje uzajamnu povezanost i uravnoteženost svih segmenata ličnosti. Kod ovog arhetipa procesi svjesnog i nesvjesnog su koordinirani. Potpuno prepoznavanje sepstva je uvijek formalno skriveno u budućnosti. Arhetip sebstva se neće pojaviti sve dok se svi ostali mehanizmi psihe u potpunosti ne promijene, a to se dešava u srednjem dobu. Kad nastupi razdoblje između 35. i 40. godine života, dešavaju se važne promjene. Ovo doba se smatra kriznim i turbulentnim. Jung je vjerovao da su srednje godine prirodan prijelazni period u kojem je ličnost izložena nužnim i korisnim promjenama. Prva polovina života je usredsređenost na objektivni i realni svijet, dok bi druga polovina trebalo da bude posvećena unutarnjem i mentalnom svijetu o kojem čovjek prije toga nije imao pojma (Jung, 1953: 113).

Jung podsjeća da je tendencija ka individuaciji proces imanentan čovjeku, te da je, takav, neizbježan. "Kako god, taj će se proces dogoditi, ali faktori okruženja kakvi su suština odnosa roditelja s djetetom, nivo obrazovanja i društvo mogu ga olakšati ili spriječiti. Čineći napore u pravcu individuacije, osobe srednje životne dobi treba da napuste ponašanja i vrijednosti kojima su se rukovodile u prvoj polovini života i da se suoče sa svojim nesvjesnim. Oni svoje nesvjesno treba da uvedu u svoje svjesno i da obrate

pažnju na svoje snove i fantazije te da se okuša-ju u slikarstvu, poeziji, pisanju... Osobe srednje životne dobi treba da budu vođene, ali ne posredstvom logičkog mišljenja koje ih je vodilo u prvoj polovini života, nego posredstvom spontanog toka nesvjesnog. Samo je ovo način da se pred njima ukaže njihovo stvarno sepstvo i ovim se psihosocijalnim drugim sazrijevanjem osoba iznova rađa! (Jung, 1953: 26).

Analiza Mevlanine psihičke transformacije u 40. godini života

"Šemsovo poznavanje Mevlane datiralo je 15-16 godina prije njihova susreta. On je pozna-vao Mevlanu tokom svih ovih godina i nadzirao je njegova stanja. Ali izvanjski, to je bilo jedno-strano poznanstvo. Zašto je Šems iskazivao toliko strpljenje tolike godine? Zašto nije razgovarao s Mevlanom, za kojeg kaže da ga je još prije 16 godina izabrao da bude njegov sabesjednik?" (Movahhed, 1999: 139). Odgovor na ovo pitanje dao je sam Šems: "Od samog početka imao sam silnu želju da te upoznam, ali sam vidio iz tvojih riječi da ti tad nisi bio pripravan za ovaj jezik tajne. Da sam ti ga tad kazivao, ti ga ne bi razumio, pa ti govorim ovoga časa" (Shams Tabrīzi, 1990: 2/20-21).

Shāyegān Far vjeruje da "Mudri pir jest očitovanje Mevlaninog nesvjesnog. Šems je u djelima Mevlane samo izlika da bi se pokazao Mevlana i da, podupirući se ovim fenomenom, može govoriti o sebi. Drugim riječima, Šems je sam Mevlana" (Shāyegān Far, 2011: 185). Tačno je da se Šems objelodanio zahvaljujući Mevlani, ali realnost je nešto drugo. Nije baš tako da je Mevlana na Šemsa gledao čisto kao na izliku ili na sredstvo da pokaže sebe, nego je upravo Šems bio taj koji je izdaleka nadzirao Mevlanu i koji je posredstvom njega želio pokazati i očitovati sebe.

Na tragu kazanoga, ponovo će se odnos Mevlane i Šemsa analizirati kroz psihologiju Carla Junga i Erica Bernea.

Eric Berne smatra da u svakoj ličnosti postoje tri stanja ega: **1. Dijete** (Child Ego State), **2. Roditelj** (Parent Ego State), **3. Odrasla osoba** (Adult Ego State). Stanje ega Dijete je izvor kreativnosti, izvor emocija i osjećaja. Ponekad je

moгуće da se emocije Djeteta ograniče posredstvom ega Roditelja. Stanje ega Odrasla osoba je razumni vodič ličnosti koji u slučaju sukoba između Djeteta i Roditelja posreduje i logički odlučuje. Stanje ega Roditelj je skup predrasuda, obrazaca i vjerovanja. Ovaj segment ličnosti se bavi onim “što se smije” i “što se ne smije” (Fīrūzbakht, 1384: 34).

Mevlana koji je etiku i gnozu naučio od svojih predaka i, u skladu s tradicijom (Dijete), sebe vidi kao vaiza, još nije raskrio sebe i usmjeravan je iz vanjskog svijeta, da bi u dobi od 40 godina došlo vrijeme povratka nutrini. Duhovno raskrivanje započinje susretom sa Šemsom i ego vaiza poput ega radoznalog i ljubopitljivog djeteta doživljava svoje ponovno rođenje.

Sam Mevlana kaže: “U mom kraju i među mojim narodom nema ništa sramnije od poezije. Da sam u mom kraju ostao, živio bih onako kako su i oni živjeli i radio bih ono što bi oni željeli, a to su predavanja, pisanje knjiga, opominjanje i vazovi, isposništvo i djela vanjštine” (Moulavī, 1951: 289).

Na temelju ovoga može se zaključiti da su se u četrdesetog godini Mevlanina života stekli uvjeti za njegovo drugo psihosocijalno sazrijevanje; obično su četrdesete granica drugog psihosocijalnog sazrijevanja inteligentnih i ljubopitljivih osoba. Mevlana se našao na pragu ove granice, to jest između 38. i 42. godine, upoznao se s tajanstvenim čovjekom koji je imao nešto više od 60 godina i ovaj susret je u njegovom duhu pripravnim za preokret izazvao razorni orkan i uzdrmao sve tradicijske vrijednosti. Sa aspekta književno-umjetničke kreacije, plodovi ove bure i ove krize, kako kvantitativno tako i kvalitativno, autentični su i bez presedana u povijesti svjetske književnosti. O ovom drugom Mevlaninu životu Foruzanfar kaže: “Mevlana je s poezijom počeo u 38. godini života. U tom smislu se može kazati da je Mevlana genij; to jest neko ko nema prethodnog poetskog iskustva odjednom počinje pisati poeziju.

*U ruci mi uvijek Mushaf bijaše
Aşk postade moje čegane⁷
Iz usta tespīh nizao sam
Pjesme i skladne stihove*

(Gazel 2351)

⁷ Vrsta muzičkog instrumenta.

Dominantna dimenzija Mevlanine ličnosti, donosilac odluka, jest ego Roditelj (vaiz i savjetodavac) koji kontrolira ponašanje i izvršna sposobnost osobe je pod njegovim autoritetom. Ako kazivanje poezije i pjesme posmatramo u kontekstu odlika ega Dijete, dakle, nakon što je Mevlana upoznao Šemsa, kontrolirajuća izvršna moć njegove ličnosti našla se pod dominacijom ega Dijete.

U tom periodu u Mevlaninu govoru zamjetljive su proste riječi, što ukazuje na zamjenu mjesta psihičke energije u njegovoj ličnosti koja je sad fokusirana na Mevlanin ego Dijete i kretanje ka psihičkom odnosno emocionalnom akumuliranju. Mevlana, koji je bio priznati i potpuni vaiz, poput srditog djeteta koje je izgubilo roditelja i koje se udaljilo od izvora svoga govornoga zadovoljstva, (majka) poseže za drskošću. U djelu *Fīhi mā Fīhi* kaže: “Ovi ljudi govore da sam ja vidio Šemsuddina Tabrizija! Bolan, da ga ja vidim!? Nek pocrkaju, gdje sam ga to vidio?” (Moulavī, 1951: 88).

Stoga što je Mevlana zrela osoba i što je u psihološkom smislu njegov ego Odrasla osoba (logika) iznimno snažan, on pod svojom dominacijom drži ego Dijete (divlja i nemirna jahalica nutrine) i koristi se kreativnim i poetskim talentom ove dimenzije ličnosti. Zbog toga što se Mevlana distancirao od svojih saznanja jer je njegov ego Dijete ustupio mjesto Šemsovom egu Dijete, on se bez ikakve zadržke može koristiti svojim poetskim umijećem ne bojeći se mišljenja društva o tome, i to ima zahvaliti Šemsu. Za razliku od mišljenja da je Šems tragao za odlučnom osobom koju bi mogao uvesti u zbiljsku gnozu i dovesti je do najuzvišenijih stupnjeva, smatramo da je Šems, posredstvom Mevlane, htio objelodaniti svoje “idealno Ja” i dosegnuti unutrašnje zadovoljstvo.

Realni samokoncept u traganju za idealnim samokonceptom

Šems traga za kamenom strpljivosti. On želi svoju škrinju tajni predati nekome i svoje srce otvoriti nekome ko je dostojan da postane kiblom, da razumije njegove riječi, da upija njegov govor, nekome ko ima strpljenja da ga sasluša i da razgovara s osobom poput njega. Šems zapravo

traga za nekim ko će biti poput ogleдалa da u njemu motri sebe: "Mogu razgovarati sam sa sobom; sa svakim u kome prepoznah sebe, i s njim mogu razgovarati" (Shams Tabrīzī, 1990 1/99).

Horney smatra da "svi mi, zdravi ili neurotični, u sebi gradimo jedan samokoncept ili idealnu sliku koja može, ali i ne mora korespondirati s realnošću. U zdravim osobama samokoncept se formira, a na osnovu realističnih procjena osobe, od njezinih potencijala, sposobnosti, slabih tačaka, manjkavosti i načina komuniciranja s drugima. Samokoncept svake osobe je u nastojanju da dosegne realni samokoncept i konačnu refleksiju realnoga sepstva osobe" (Horney, 1980: 174).

Na tragu kazonoga, Šems je svjestan da se u njemu – zbog činjenice da obični puk gotovo nikako ne razumije njegov govor jer mu je govor nepovezan i "isjeckan" – javlja osjećaj bespomoćnosti i nemoći: "Moram ga ponavljati jer ga ne razumiju! Rugaju mi se: 'On ga ponavlja jer je isprazan!' Kažem: 'Vi ste isprazni! Tako vi govorite! A moj je govor ispravan i zamršen. I da ga stotinu puta kažem, svaki put ima drugo značenje a pritom ona značenjska suština i dalje ostaje netaknuta'" (Shams Tabrīzī, 1990: 1/ 168).

Šems je zabrinut zbog toga što ne razumiju sadržaj njegova govora. On ima snažnu potrebu za osjećajem superiornosti te da ga dovede do potpunosti. Naravno, ovaj osjećaj, u odnosu na izolirani aspekt njegove ličnosti, razlikuje se od sličnog osjećaja u ekspanzivnom aspektu njegove ličnosti. U nastojanju da stekne osjećaj superiornosti, Šems se ne upušta aktivno u natjecanje s drugima jer misli da je "svjetlica" odvojena od ostalih i da ga ostali treba da ga smatraju superiornijim: "Nema ničeg iznad Kur'ana! Nema ničeg iznad Božijega govora! Ali, ovaj Kur'an koji običnom puku ukazuje na dozvoljeno i zabranjeno i stazu koju treba slijediti, ima drugačiju slast, i ono što govori sa odabranicima ima drugačiju slast" (Ibidem, 1990: 1/ 184).

Jedan od pokazatelja ovog osjećaja superiornosti jest to da Šems sebe smatra osobom bez premca i potpuno različitom i drugačijom od drugih. Sam Šems je imao osjećaj da je dosegnuo stupanj ljubljenog (*mašuk*) ili da je on postao stžer svih ljubljenih. On je također bio sumnjičav prema predaji koja kaže da je "dunjaluk tamnica

za vjernika", jer, sa jedne strane, sebe je smatrao živahnom osobom koja uživa u dunjaluku, a sa druge, duhovna samozaljubljenost njegove ličnosti nije mu dopuštala da ovu predaju bezuvjetno prihvata. Ovakvo vjerovanje primorava Šemsa da pribjegne odbrambenom mehanizmu racionalizacije i kaže: ova predaja se odnosi na vjernike, a ne na Božije robove. Šems, zapravo, sebe smatra dijelom odabranika pa mehanizmom racionalizacije rješava ovaj konflikt: "Nisam ja taj da mogu raspravljati! Ako govorim doslovno, ne dolikuje da o tome raspravljam, a ako govorim svojim jezikom, smiju mi se i izopćuju me" (Ibidem, 1990: 1/ 141). Istovremeno, duhovna superiornost primorava ga na neki vid samopokazivanja i samorefleksije vlastite ličnosti: "Došao je da sa mnom govori o 'tajni'. Rekao sam: 'Ne mogu s tobom govoriti o tajni. Ja mogu govoriti o tajni s onim s kojim ne gledam njega u njemu, nego sebe gledam u njemu'" (Ibidem, 1990: 1/105).

Osjećaj manje vrijednosti i frustracije zbog nerazumijevanja njegovih naučavanja čija značenja ostaju skrivena svima, iz dubine bića prekorijeva Šemsa, a istovremeno, njegova duhovno-gnostička samosuperiornost nije mu skrivena; njegov duhovni krčag se preljeva i on traži zadovoljenje svoje psihe u tome da uspostavi kontakt s drugima i prenese im ono skriveno u njemu. Dakle, sadržaj koji se preljeva traži "posudu" posebnih potencijala: "Ima li ikoga među odabranicima da može podnijeti moje riječi?" (Sapahsālār, 1946: 126).

U tom kontekstu se može razumijevati Šemsova potreba za Mevlanom. Šems je, zapravo, tražio posudu koja, prvo, ima potencijal da prihvati i u sebe primi sadržaj, a drugo, posudu u kojoj će se reflektirati posjednik sadržaja: "Treba mi neko od moga soja da od njega načinim 'kiblu' i upravim lice prema njemu, jer sam se umorio od samoga sebe... Tebe sam našao samoga. Svako je obuzet nečim i to mu uveseljava srce; neki su produhovljeni i oni su zabavljeni svojim rūhom, neki svojim umom, neki svojim nefsom! A tebe našao bez ikoga! Svi drugovi odoše za svojim predmetom želje! Ostaviše te samoga! Ja sam drug bez drugova!" (Shams Tabrīzī, 1990: 1/ 219, 282). Dakle, nije samo Mevlana neko ko je bio pod utjecajem Šemsa. I Šems je, moglo bi

se kazati, “duhovno čedo” Mevlane, i on je u toj relaciji “željeni” i “željeno”, davatelj i primatelj, zaljubljeni i ljubljeni!

*Ko god ašik, on i mašuk je znaj
Jer u nutrini, i ovo i ono je taj
(Moulavī, 1387: 495)*

Još jedanput ćemo se osvrnuti na Mevlanu i utjecaj koji je na njega imao Šems, njegov duhovni produkt: “Šemsovo samotništvo i usamljenost bili su prinudni životni stil, a ne njegov izbor niti želja. Šems je tragao svim svojim bićem za druženjem, društvom, razgovorom s drugima, ali uprkos tome, u društvu sufija ga nisu ozbiljno prihvatili. Govorili su (...) ‘on je još sirov! Čušni ga u čošak neka sagori u samome sebi [sazrije]” (Nāseroddīn Sāheb az-Zamānī, 1972: 81).

Ova tragalačka crta pratila je Šemsa tokom cijeloga života. Šems nikad nije prestao sa traganjem i traganje (stizanje samokoncepta do realnoga koncepta) smatra najvažnijom zadaćom svoga života i sve njegovo gubi boju u sjeni traganja za izgubljenim njegovim. Usred zapanjenosti (tragalac koji je izgubio sebe), Šemsa također prati i osjećaj superiornosti.

U traganju za sepstvom Šems podnosi tegobe dugotrajnoga putovanja, ali njegov samokoncept, to jest ja-koncept, a u namjeri stizanja “traženoga” do “tražitelja”, još je bez smiraja, nemiran i čeznutljiv. On je pred sebe, manje-više, postavio svoj ideal, i u izboru toga ideala je bio uspješan, ali pošto nije uspio da s ljudima uspostavi neophodnu komunikaciju / uzajamno razumijevanje i da ih pripremi za prihvatanje njegovih gnostičkih naučavanja, u tom aspektu nije polučio uspjeh. Šems želi da opravda svoj ja-koncept pa kaže: “Vjernik ne luta.” Ali također kaže: “Nisam ja u poziciji da ti naređujem putovanje. Ja sam samome sebi nametnuo bol putovanja da bih popravio tvoje poslove jer rastanak je vrenje. Ja putujem zarad tvoga dobra i moje putovanje će urediti tvoje poslove” (Movahhed, 1999: 163).

Šems ovdje hoće racionalnim konceptom (mehanizmom racionalizacije) ja-koncept sačuvati od povređivanja i za njega priskrbiti opravdavajuć zastor i time pokriti svoje neočekivane i ponavljane odlaske (zbog izoliranosti). Upravo stoga govori o rastanku kao dobrobiti zarad

Mevlanina pročišćenja. Zapravo, Šems je tragao za osobom posredstvom koje bi prenosio drugima sadržaj svojih govora i pouka, u kojoj bi također bilo potencijala da se u njoj reflektira duhovna ličnost Šemsa. S obzirom na ovo, jedino je u Mevlani vidio svoga prijatelja. Smatrao ga je plodnim tлом koje će u sebe primiti njegova gnostička naučavanja i reflektirati ih drugima kako bi i u njima zasijao Šemsovo sjeme.

Analiza Šemsova ubistva u kontekstu izoliranog modela ličnosti Karen Horney

Na osnovu kazanoga, kad je Šems u Mevlani pronašao prikladan zastor i posudu u kojoj se reflektiralo njegovo sepstvo, on je, zapravo, izbavio Mevlanu iz nevolja među sirovim ljudima i doveo ga do potpunosti. Ovo Mevlanino dosezanje potpunosti ima dva različita pojavljivanja i očitovanja:

1. pojavljivanje u ulozi posrednika i prenosioca Šemsova izljeva drugima;
2. pojavljivanje na stupnju Šemsove duše i jedinstvo s njim (Movahhed, 1999: 149).

Premda je Mevlana iznjedrio Šemsa koji je svoj ja-koncept traženoga doveo do tražitelja, te na taj način uspio dosegnuti svoju puninu, sklonosti i želje, nikakva promjena se nije dogodila u njegovoj ličnosti, a njegova dimenzija izolirane ličnosti ga je primoravala na putovanje i udaljavanje od društva, i on više u svome biću nije osjećao potrebu za Mevlanom, jer je, sa jedne strane, ispunio misiju svoga ideala (dovođenje realnoga samokoncepta do idealnoga samokoncepta), a sa druge, sadržaj njegove ličnosti poput vatre zapretene pepelom tjerao ga je na odlazak, i odlazak, i samo odlazak.

Zerin Kub smatra da je Šemsovo ubistvo ostalo nerazjašnjeno: “Uza sve one prijatelje i neprijatelje koje je Šems imao, nije bilo moguće da njegovo ubistvo ostane skriveno; napose s iznalaženjem razloga za sumnjičenja koja su šerijatski pravnici, kadije i muftije grada iskazivali prema krugu Mevlaninih prijatelja, bilo je nemoguće da glasine o Šemsovu ubistvu i vijest o njegovom iznenadnom nestanku ne budu motiv za optuživanje Mevlane i njegove porodice u

policijskom aparatu grada. Priča o ljubavi i zločinu, o čemu u formi alegorije govori i Mevlana u jednom gazelu, iskazuje nevjerovanje aludirajući na Tabriz. Ako tome pridodamo neke elemente protkane tajnama i kerametima, onda se to čini prihvatljivim za lahkovjerne umove, i bez ikakve sumnje u to – premda postoje lažni tragovi u svakom segmentu događanja – to se čini posvećma jednostavnim, onim lahkovjernim umovima, i upravo te priče koje Šemsa kontekstualiziraju unutar imaginacija i mitova predstavljaju jedan od glavnih faktora njegove slave (Zarīn Kūb, 2001: 147-148).

Zerīn Kubove riječi ali i povijesni dokumenti priču o Šemsovu ubistvu stavljaju pod znak pitanja. U nastavku će se, sa stajališta Karen Horney, analizirati nedoumice i nagađanja o Šemsovu nestanku.

Stoga što površni umovi nisu mogli pronaći opravdavajuć i prihvatljiv razlog Šemsova iznenadnog i ponovljenog nestanka, posegnuli su za gnostičkim tumačenjima, nagađanjima i pretpostavkama. Ali sa stajališta psihologije Horney, korijen Šemsovih ponavljanih i iznenadnih nestanaka seže do intrapsihičkih konflikata dimenzija njegove ličnosti. Da bi se prepoznao razlog Šemsovih nestanaka, treba se vratiti izoliranoj dimenziji njegove ličnosti. Najvažnije svojstvo i odlika izoliranog tipa ličnosti jest snažna unutarnja potreba da se u duhovnom i emocionalnom smislu uvijek gradi distanca između sebe i drugih. Pošto Šemsova izolirana ličnost izbjegava bilo kakav vid nadmetanja i konflikta, on ne može napredovati posredstvom kontinuiranih napora i nastojanja, niti postići superiornost u odnosu na druge, već mu je dovoljno da drugi prepoznaju njegovo biće prenapučeno duhovnim draguljima i da otkriju veličanstvenost riznice skrivene u njemu, a to raskrivanje se događa posredstvom Mevlanina prisustva.

Kako prenose istraživači, osmanski sultan je prvoga i drugoga rebiul-evvela 942. h.g. (9. i 10. septembar 1535), kad je bio u Khoyu⁸, u pratnji svoga velikog vezira pojahao konja i otišao da zijareti Šemsov mezar (Reyāhī, 1993: 94). Ovaj povijesni dokument nedvosmisleno

ukazuje da se Šemsov mezar nalazi u Khoyu. Dakle, tvrdnje da je Šems ubijen i da je tajno, daleko od očiju Mevlane, ukopan u Konji, mogu se staviti pod znak pitanja.

Zaključak

Prema psihologiji Karen Horney, ličnost se temelji na tri dimenzije. Kod neurotičnih osoba jedna od ove tri dimenzije ličnosti je dominantna, dok su ostale dvije potisnute. U zdravim osobama (kakva je Šems Tabrizi) ove tri dimenzije se ispoljavaju sukladno zahtjevima vremena i situacije i usmjeravaju ličnost osobe. Tri dimenzije ličnosti su: pokorna, ekspanzivna i izolirana. Stoga što obični puk nije mogao razumjeti Šemsov govor, Šems nije mogao zadovoljiti svoje sklonosti, a pokorna dimenzija njegove ličnosti (uzimajući u obzir gnostička naučavanja) nije mu dopuštala da naudi ljudima zbog njihovih uvreda prema njemu. Istovremeno, pokorna dimenzija ličnosti je “tjerala” Šemsa da traži vezu s drugima i njihovo društvo. On traži kamen strpljivosti da mu preda škrinjicu svojih tajni. Da bi ostvario svoju nakanu, stalno je putovao i iskusio je poznanstvo s različitim osobama. Na ovim putovanjima, kad god bi osjetio da njegovo ja i dostojanstvo njegove ličnosti može da bude povrijeđeno, iznenada bi nestajao (početak malih nestanaka) i izolirana dimenzija njegove ličnosti bi usmjeravala njegov život. Pri prvom susretu s Mevlanom Šems je pronašao “izgubljeno” svoga bića, i premda je u Mevlani prepoznao predispozicije, u njemu još nije vidio kapacitet dovoljan za primanje. Stoga se strpio 15-16 godina, dok Mevlana napuni 40 godina, jer je ta starosna dob granica psihosocijalne zrelosti, a Šems je to znao. Šems se samopokazuje i samoreflektira u Mevlani, i posredstvom “pokrivke”, to jest Mevlane, pokazuje sebe da bi dosegnuo svoj cilj (idealni ja-koncept) koji će mu donijeti spokoj. Šems, također, imajući u vidu izoliranu dimenziju njegove ličnosti, a i da njegov idealni ja-koncept ne bi bio povrijeđen, potpuno svjesno i razborito nestaje zauvijek, što nazivamo “velikim nestankom”. Imajući u vidu navedene argumente, sumnje u Šemsovo ubistvo su neutemeljene.

⁸ Khoy je glavni grad okruga Khoy, iranske provincije Zapadni Azerbejdžan.

Izvori

Perzijski

- Estāji, Ebrāhīm (2010), "Sarāy-e sokūt", *Adabiyāt-e erfāni va ostūreshenākhti*, god. 6, br. 9, 9-27.
- Aflākī, Shamsod-dīn Ahmad (1961), *Manāqeb al-ārefīn*, tashih Tahsin Yazjī, Anqare: Anjoman-e tārikh-e Tork.
- Reyāhī, Mohammad Amīn (1993), *Tārikh-e Khoy*, Tehrān: Elmī.
- Zarrīn Kūb, Abdolhossein (2001), *Palle palle ta molāqāt-e Khodā*, Tehrān: Elmī.
- Sapahsālār, Farīdūn ebn Ahmad (1999), *Zandagīnāme-ye Moulānā Jalaloddīn Moulavī*, Tehrān: Eqbāl.
- Sha5. ms Tabrīzī (1990), *Maqālāt*, tashih Mohammad Ali Movvahed, Tehrān: Khvārezmī.
- Schultz P., Duane (2000), *Nazariyehā-ye shakhsīyyat*, tarjome Yūsef Karīmī va hamkārān, Tehrān: Ersbārān.
- Togyānī, Eshāq (2002), "Gorbat-e Shams", *Jāme'e shenāsī korbordī*, 13/ 51-66.
- Fadāyī, Forbad (1952), *Jung va revānshenasi-ye tahlīlye o*, Tehrān: Dāneže.
- Firūzbakht, Mehrdād (2005), *Eric Berne* (Bonyāngozār-e tahlīl-e raftār-e moteqābel), Tehrān: Dāneže.
- Horney, Karen (1972), *Tazādihā-ye darūni-ye mā*, tarjome Mohammad Ja'far Mosafā, Tehrān: Ibn Sīnā.

- Nazhat, Bahman (2011), "Kīmiyāgarīhā-ye Shams", *Nāme Farhangestān*, sāl-e 12, 4/23-51.
- Movvahed, Mohammad Ali (1999), *Shams Tabrīzī*, Tehrān: Tarh-e nou.
- Moulavī, Jalāloddīn Mohammad (1951), *Fibi ma fibi, Be ehtimām-e Badi'oz-zamān Forūzanfar*, Tehrān: Enteshārāt-e Dāneshgāh-e Tehrān.
- Moulavī, Jalāloddīn Mohammad (2000), *Sharh-e jame' Masnavi*, ta'lif: Karīm Zamānī, Tehrān: Enteshārāt-e etelā'āt.
- Shāyegān Farr, Hamīd Rezā (2011), *Naqd-e adabi*, Tehrān: Dastān.

Engleski

- Horney, Karen (1937), *The neurotic personality of our time*, New York: Norton.
- (1942), *Self-analysis*, New York: Norton.
- (1980), *The adolescent diaries of Karen Horney*, New York: Basic Books.
- Jung, Carl Gustav, (1945), *Modern Man in search of a soul*, New York: Harvest Book.
- (1953) *Two essay on analytical psychology*, New York: Vintage.

Abstract

Psychological analysis of the personality of Shams Tebrizi and his relationship with Mevlana

Abdollah Adīm, Parvīn Golīzāde, Alī Firūzī

Shams and Mevlana are famous historical and cultural figures of Iran, but despite this, the nature of their relationship is still insufficiently researched. Precisely for this reason, the paper presents a psychological research of the stages of the formation of Šems's personality, the reasons for establishing a relationship with Mevlana, Mevlana's psychological transformation, the reasons for Šems' sudden and repeated disappearances and the motives for his murder. The analysis shows that Shams "gave rise" to himself and that Mevlana was a desirable "medium" to satisfy his intrapsychic tendencies and conflicts. Although Mevlana had a part in creating this relationship, he came under a deep influence that led to his new psychosocial maturation.

Keywords: Shams, Mevlana, personality, Horney, Jung, Eric Berne.